

УДК 159.923.5

Я 47

Людмила ЯКОВИЦЬКА

ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ СКЛАДОВИХ ПОТРЕБИ В САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЯК ОСОБИСТІСНОЇ ВЛАСТИВОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті аналізується проблема виявлення і формування творчих особистостей, показано роль психологічних феноменів, що позитивно впливають на становлення і розвиток потреби в самореалізації у студентів, яка є важливою складовою “росту особистості”, а також розкрито взаємозв’язок особистісної спрямованості студентів зі змістовим наповненням їх професійно-ціннісних орієнтирів. У розвідці статистично доведено відсутність взаємозв’язку особистісної спрямованості студентів і змістового наповнення їх професійно-ціннісних орієнтирів.

Ключові слова: студентська молодь, самореалізація, особистісний ріст, система цінностей.

Потреба у самореалізації, властива людині від народження, впливає з інших природних потреб особистості, сама, з одного боку, породжується ними, а з іншого – спричиняє, підпорядковує собі потреби особистості. Необхідними передумовами самореалізації є внутрішня активність особистості, усвідомлення нею своїх життєвих цілей як елемент самовизначення, самосвідомості, самопізнання. Самореалізація є перманентним станом високорозвиненої особистості, якій властивий певний рівень самосвідомості, самовизначення, рефлексії, самопізнання, яка досягла рівня самотворення, виробила і виробляє самоставлення.

Виявлення і розвиток творчих особистостей є соціальною потребою і загальнонаціональним завданням, тому що особистість, яка прагне самореалізації, впливає не тільки на

оточуючих і ситуації навколо себе, а й на суспільство в цілому. Важливість креативного ставлення до дійсності стає очевидною, особливо в умовах різноманітних перетворень, які постійно відбуваються в житті нашого суспільства, бо саме креативні властивості допомагають долати труднощі, забезпечують більшу свободу дій, створюють нові, гідні досягнення цілі. Одночасно розвинута потреба в самореалізації стає передумовою формування психічно здорової і гармонійної особистості. Завдання організації освітнім середовищем спеціальних умов, які б сприятливо впливали на становлення і розвиток потреби в самореалізації, є одним із найважливіших завдань “росту особистості”. Тому питання психологічних механізмів розвитку потреби в самореалізації, психологічних передумов творчої діяльності, детермінації творчих проявів особистості завжди є актуальними.

Мета статті – дослідити взаємозв’язок особистісної спрямованості студента зі змістовим наповненням його професійно-ціннісних орієнтирів.

Будь-які процеси розвитку мають свої особливі закономірності, свою внутрішню логіку і не вичерпуються лише відображенням об’єктивних умов. Особистість, що прагне самореалізації, у процесі розвитку набуває таких властивостей, які не зумовлені однозначно ні зовнішніми, ні внутрішніми впливами. Ці властивості є результатом взаємодії зовнішнього і внутрішнього, результатом діяльності людини як єдиної особистості, яка постійно розвивається. Цьому присвячені публікації Б.Г.Ананьєва (аналіз творчого шляху особистості), О.М.Леонтьєва (взаємозв’язок діяльності, свідомості, особистості), С.Л. Рубінштейна (зовнішнє та внутрішнє у структурі особистості). Існують іманентно притаманні індивіду сили розвитку (В.Е. Чудновський [8], В.С. Юркевич [7]).

Я.О. Пономарьов виводить внутрішній критерій процесу творчості, критерій росту особистості. Для того, щоб оцінити можливі передумови творчого росту особистості, необхідно порівняти чотири змінні: 1) рівень об’єктивних проявів тенденції до самовдосконалення; 2) рівень внутрішнього діалогу; 3) рівень можливої дезадаптації; 4) рівень сформованості системи саморегуляції особистості [7].

Постійне бажання особистості самоствердитися і реалізувати себе, особливо в молодому віці, спонукають її до дій, що переважно тішать тільки її власне самолюбство, а не наближають до високої мети, тому постає проблема визначення механізмів, які б в умовах освітнього середовища сприяли особистісній реалізації студентської молоді. Одним із таких механізмів дослідники визнають рівень суб'єктності індивіда. Це зокрема аналізують Г.Л. Будинайте (особистісні цінності суб'єкта), Ф.Є. Василюк (аналіз подолання критичних ситуацій), Я.О. Пономарьов (ланки психологічного механізму творчості). Погляд на особистість як духовно-творчий суб'єкт розробляється В.В.Давидовим (вплив творчості на розвиток особистості), В.Ф. Моргуном (самореалізація особистості як творчий процес) та ін.

Вітчизняна наука виділяє кілька аспектів аналізу проблеми самореалізації особистості – це психологічний, філософський, соціологічний, фізіологічний, педагогічний. Самореалізація розглядається як природна тенденція, психологічна потреба, як неодмінна мета особистісної активності і як результат діяльності людини в об'єктивному чи суб'єктивному світі.

Спорідненими з терміном “самореалізація”, але не тотожними йому, є поняття “самовираження”, “самоствердження”, “саморозвиток”. Самовираження – це активність суб'єкта, що задовольняє потребу у трансляції себе назовні, яка не обов'язково досягає бажаного ефекту особистісного внеску, а іноді й не ставить за мету отримання конкретного результату. Самоствердження є прагненням одержати суспільне визнання з боку інших “тут і тепер”, реалізуватися обов'язково таким чином, щоб скористатися ефектом цієї реалізації. Саморозвиток можна розглядати як процес збагачення власних сутнісних сил особистості, що не обов'язково має на меті їх реалізацію у конкретній діяльності.

Потреба у самореалізації, її задоволення нерозривно пов'язані із такими внутрішньоособистісними процесами, як самопізнання, самовизначення, самоствавлення, самооцінювання, саморегуляція, самодетермінація, самоусвідомлення, саморозвиток. Як на теоретичному рівні, так і в реальному існуванні суб'єкта неможливо розділити ці процеси ні у

часовому, ні у просторовому вимірах. В індивідуальному житті особистості, яка перебуває на високому рівні розвитку, ці явища відбуваються паралельно, взаємопроникно, взаємообумовлено, розвиваються, взаємодоповнюються, переходячи у процесі розвитку на якісно нові рівні.

Передумовами самореалізації є: 1) вроджена тенденція особистості до росту і розвитку; 2) суперечності між наявними цілями і ступенем їх реалізації; 3) внутрішньоособистісні суперечності та зовнішні впливи, що можуть породжувати особистісні кризи; 4) діалектичні суперечності між становленням та розкриттям внутрішньої сутності, між соціальним і біологічним, суспільним та індивідуальним.

Самореалізація можлива за умови достатнього рівня самосвідомості та активності особистості. Детермінантами професійної самореалізації є відповідні інтереси, цінності, цілі, ідеали, наявність внутрішньої потреби та зовнішніх спонук до самореалізації.

Рівнева структура самореалізації виглядає так. На низькому рівні самореалізації особистість характеризується відсутністю прагнення до виявлення і розкриття своїх можливостей та потенцій, здатністю реалізувати лише ті якості, які яскраво виражені і не потребують певних вольових зусиль; малоактивністю та малоусвідомленістю життєвої позиції, слабкістю самоусвідомлення, саморефлексії, саморегуляції, заниженістю рівня домагань. Людина перебуває на примітивно-виконавчому чи індивідуально-виконавчому рівні особистісної самореалізації.

На середньому рівні потреби і мотиви, виявлення та розкриття можливостей і здібностей мають ситуативний характер, залежать від оцінки оточуючих; людина здатна ставити перед собою цілі і докладати вольові зусилля для їх досягнення, здатна до рефлексії, однак наявні труднощі у саморегуляції діяльності, коливання самооцінки, самоставлення. Особистісна самореалізація відбувається на рівні реалізації ролей та норм у соціумі.

На високому рівні наявне стійке прагнення до виявлення і розкриття сутнісних сил та можливостей, творча активність, виявлення волі і наполегливості у досягненні поставлених цілей,

здатність до рефлексії та саморефлексії, ефективної саморегуляції діяльності й емоцій, стійкість та адекватність самооцінки, свобода, відповідальність та самостійність у виборі діяльності для реалізації можливостей. Особистість перебуває на рівні сенсожиттєвої та ціннісної реалізації.

Стратегії самореалізації виділяються за двома критеріями:

- 1) адекватні чи неадекватні можливостям і цілям особистості;
- 2) далекої або близької перспективи.

Результативна робота з розвитку в особистості потреби до самореалізації неможлива без виявлення її психологічних механізмів, знання закономірностей їх індивідуального прояву, ролі і специфіки ситуативних впливів у різних видах діяльності людини. Так, потреба в самореалізації не стосується тільки окремого виду діяльності. Будь-який рід занять об'єктивно обмежений і не охоплює всієї особистості, тобто значна частина наших потреб задовольняється за межами так званої провідної діяльності. Тому правомірно передбачити, що в будь-якій діяльності особистість із розвинутою потребою в самореалізації намагається виразити себе.

Нам необхідно знайти відповідь на питання: як у процесі тієї чи іншої діяльності, навіть за умови досягнення тих чи інших результатів, забезпечити новий, креативний рівень становлення і здійснення людини в діях, оточуючих, ситуації, світі. Головні завдання самореалізації не обмежуються предметними здобутками, а проявляються і вдосконалюються у здатності людини до самовідтворення, продукування духовних і культурних цінностей.

На нашу думку, суб'єкт прагне особистісного росту, коли він має сильні, але адекватні мотиви професійних і особистісних досягнень, власної самореалізації. Його зростання пов'язане з реалізацією особистісного потенціалу та супроводжується активними змінами в системі ставлень і взаємодій: потреб, ціннісних орієнтацій, соціальних і культурних норм, настанов.

Цінність є неодмінним корелятом психічного. Змістова характеристика людини включає визначення її як особистості і зумовлюється спрямованістю її ціннісно-сміслових ставлень (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.М. М'ясищев, К.О. Абульханова-Славська). У цінностях втілюються ідеї, що

утворюють життєві сенси, організують визначальне буття людини взагалі і буття конкретного індивіда. Ставши цінністю, явище буття стає носієм певної ідеї, тим самим сутність даного явища переживається людиною в іншій інтерпретованій нею формі (О.М. Бердяєв).

Потрібно виробити психологічний механізм, який би вимірював значущість мотивів і скріплював їх із життєвими ставленнями в цілісній індивідуальній діяльності. Цим механізмом має стати ціннісна свідомість особистості. Цінність – це єдина міра зіставлення мотивів. Ю.Миславський вважає, що особистісними детермінантами регуляції поведінки і станів людини є такі структурні компоненти особистості: *цінності* (саме вони, на думку автора, формують відправні психічні утворення для постановки мети активності людини), *образ “Я”*, *ідеали, рівень домагань, самооцінка і самоконтроль*.

Відомо, що цінності самі собою не мають спонукальної сили і тому не можуть прямо підпорядковувати собі мотиви. Однак цінність здатна породжувати емоції, і в рамках теоретико-діяльнісного підходу вона повинна бути підведена під категорію мотиву, бо емоції є релевантними окремій діяльності, відображають реалізацію нею певного мотиву (О.М. Леонтьєв). Як бачимо, хоча цінність первісно не має енергетичного потенціалу, у міру розвитку особистості вона може її брати у реально діючих мотивів, так що, зрештою, вона, й сама отримує силу реально діючих мотивів, бо при досягненні певного психологічного стану, що цілком відповідає бажаній реальності, вона стає раціональною моделлю стосунків між зовнішнім світом та особистістю (“Я”).

Поєднуючи в роботі поняття “цінності” і “креативний потенціал особистості”, ми спираємося на думку Ф.Ю. Василюка, що цінність – не будь-який значущий зміст, спроможний стати мотивом, а тільки такий, що веде до росту і вдосконалення особистості [4].

Природа цінностей не може адекватно пояснюватися без звернення до психологічних процесів оцінювання. Вона зводиться до певних психологічних стосунків між суб’єктом, який оцінює, і об’єктом, який оцінюється. Цінність не є атрибутом об’єкта незалежно від суб’єкта – це певне значення

об'єкта для суб'єкта, яке виникає завдяки емоційно-вольовому ставленню особистості до предмета або явища.

Отже, цінності ефективно впливають на наші раціональні дії, є значущою складовою внутрішнього змісту діяльності, наповнюють гуманістичним змістом кожен дію людини, відображають ставлення суб'єкта до навколишнього світу, інших людей, самого себе.

Наше дослідження охоплює 2 аспекти: встановлення взаємозв'язку поняття “особистісні цінності” із запропонованою низкою понять; виявлення інструментальних закономірностей утворення особистісних цінностей у людини. Так, за даними досліджень Г.Л. Будинайте та Т.В. Корнилової, ціннісний статус особистісних сенсів значною мірою є результатом пізнавальних та особистісних зусиль у вигляді рішень суб'єкта про особистісні переваги [7]. Нашим завданням при організації емпіричного дослідження було простежити реалізацію особистісних цінностей ситуації вибору, вивчити регульовальну роль особистісних цінностей як важливих критеріїв цих переваг, установити змістові закономірності розгортання потреби в самореалізації.

Емпіричне дослідження було проведено в Донецькому національному технічному університеті у 2006 – 2007 н.р. В опитуванні брали участь студенти III курсу, загальна кількість досліджуваних – 61 особа. Для дослідження особистісних цінностей у ситуації вибору ми використовували “Методику діагностики спрямованості особистості”.

Особистість є складним цілим, що детермінує і минуле, і теперішнє, і майбутнє та реалізує себе в системі стосунків із навколишнім середовищем. До цієї ж системи належать потреби, ціннісні орієнтири, мотиви вибору, мотиви поведінки, які є важливими складовими спрямованості особистості і психологічними передумовами успішності її як у професійній, так і в інших сферах діяльності. Методика передбачає певну ситуацію і можливість вибору з трьох емоційно привабливих позицій (“Якби я грав у футбол (волейбол, баскетбол), то я хотів би бути: тренером, відомим гравцем, капітаном команди”), які одночасно ілюструють інтереси, схильності, спрямування, властиві для цієї особистості, відповідно до яких вона діє.

Також ми використали короткий індекс самоактуалізації, розроблений Джоунсом і Крендаллом, і неспрямований асоціативний експеримент. Психологічну методику з використанням семантичного матеріалу ми використовували тому, що такі методики дають можливість виявити найбільш точні особистісні характеристики феномену, що вивчається.

Методика діагностики спрямованості особистості дала змогу виділити стійкі мотиви, що орієнтують особистість у ситуації вибору, в яких відображаються її схильності та переконання. Методика допомогла зорієнтуватися у прагненнях студентів, відповідно до яких вони діють. У більшості студентів домінувала спрямованість на себе і власне благополуччя (48%). 32% опитаних орієнтовані на взаємодію, 20% – на діяльність. Серед цих студентів у 14% відносно рівномірно представлені всі три види спрямованості з незначним домінуванням свого “Я”. У 20% відносно однакові особистісні і соціальні показники, у 4% – соціальні і діяльнісні. Для кожного учасника дослідження ми порівняли частки “особистісного”, “соціального” і “діяльнісного” у його прагненнях.

Далі досліджуваним було запропоновано скласти неспрямований асоціативний ряд до словосполучення “професійна культура”. Чому ми обрали цей термін? Саме в цій категорії бачимо поєднання раціональних і гуманістичних начал, які і є відображенням часто суперечливих прагнень сучасної особистості. З раціональних міркувань професійна культура є соціально сприйнятною, забезпеченою досвідом цивілізацій, нормотворювальним феноменом, який продукує умови для найбільш динамічного і послідовного виконання виробничих завдань. Норми – це передовсім теоретично обґрунтовані способи дій [1].

Гуманістичні начала полягають в орієнтації на особистість, на просоціальну поведінку при взаємодії з нею. Це завдання виявилось складним для переважної більшості аудиторії: тільки 10 – 15% досліджуваних розпочинали роботу відразу, майже така ж кількість досліджуваних проявляли крайнє здивування, деякі студенти навіть просили змінити завдання. Приблизно 60% досліджуваних склали ряди, довжина яких не перевищувала 7 – 10 слів, причому час роботи не регламентувався, 7% опитаних

перерахували тільки види і форми культури. Змістовий аналіз цих рядів показав, що досліджувані егоїстично тлумачать цю категорію. Всі представлені асоціації ми поділили на три групи, відповідно до класифікації методики “Спрямованість особистості”: “особистісні”, “соціальні” і “діяльнісні” характеристики. До особистісних належать такі асоціації: самостійність, самоповага, особиста гідність, особистісний розвиток, інтелект, самореалізація. Соціальні асоціації – комунікабельність, етика, взаєморозуміння, взаємостосунки, дружний колектив, дисциплінованість, відповідальність, тактовність. Діяльнісні охоплюють цілеспрямованість, творчий підхід, удосконалення знань, безпомилкові дії, досягнення, творення

Змістовий аналіз асоціативних рядів допоміг визначити відсоткове співвідношення зазначених груп. Переважна більшість досліджуваних вважали особистісні характеристики вирішальними для певної категорії (58%). 32% респондентів віддали перевагу соціальній групі і властивостям, які спрямовують на плідну взаємодію. Ознаки діяльнісного ставлення домінували лише у 9% досліджуваних.

Відомо, що будь-яка діяльність потребує високої суб’єктної активності, високорозвинутої регулятивної функції свідомості, актуальної готовності до змін – як у процесі взаємодії, так і до внутрішніх. 33% студентів не назвали жодної характеристики з “діяльнісної” групи, 58% виділили по 2 – 3 асоціації. У 18% студентів усі асоціації були віднесені до “соціальної” групи, у 5% були лише особистісні характеристики. “Нормативну” лексику (правило, закон, порядок, норма) в побудові асоціативного ряду використали лише 10% респондентів. У відповідь на спеціальне запитання щодо культурної чи професійної норми багато студентів знизували плечима і виявляли повне здивування. Більш докладне спілкування засвідчило, що ставлення до поняття норми є досить суперечливим та егоїстичним. Більшість вважали, що норми є дуже важливими для регуляції суспільного життя. При взаємодії з ними інших людей норми повинні спрацьовувати, але користуватися ними у власному повсякденному житті було б неправильно, адже більшість їх дотримується. Пам’ятаючи, що

наша аудиторія юнацького віку, коли буттєва складова у тлумаченні подій домінує над ціннісною, ми перевірили цю складову в аудиторії аспірантів. Відсоток нормативної лексики збільшився у 2, 3 р., її використали 23% респондентів. Отже, зробимо висновок: що більше в особи раціональна складова переважає у ставленні до оточуючих, до себе, то більше їй подобаються гуманістичні підходи.

І за результатами методики “Спрямованість особистості”, і за підсумками аналізу асоціативних рядів для кожного учасника дослідження ми порівняли частки “особистісного”, “соціального” і “діяльнісного” в їх прагненнях окремо за кожною з методик. Збіг у співвідношенні частин виявили 17% досліджених. Можливо, це показник того, що внутрішнє сприйняття категорії “професійна культура” обумовлене передовсім індивідуальними уявленнями про ідеальне і не завжди збігається із системою ставлення особистості до дійсності. Цей факт потребує подальшого вивчення і досконалішого методичного інструментарію.

Щоб з’ясувати, чи є зв’язок між спрямованістю особистості та її потребою в самореалізації, досліджуваним запропонували короткий індекс самоактуалізації. Визначивши рівень потреби в самоактуалізації, ми окремо проаналізували респондентів із високим рівнем такої потреби. За відсотками переважали студенти зі спрямованістю на себе (45%), але всі досліджувані зі спрямованістю на діяльність мали високі показники самоактуалізації. 66% досліджуваних зі спрямованістю на взаємодію також мали високі показники.

Отже, результати дослідження дають підстави зробити такі висновки:

– переважна більшість досліджуваних зайнята ствердженням власного “Я”, власним благополуччям, можливо, саме це не дає їм можливості усвідомити цінності, які ведуть до особистісного творчого росту;

– статистично не було доведено взаємозв’язку особистісної спрямованості студентів зі змістовим наповненням їх професійно-ціннісних орієнтирів, що можна пояснити особистісною невизначеністю досліджуваних стосовно складної категорії “професійна культура”. На нашу думку, зазначена ідея

потребує подальшого дослідження, тому що саме активація духовно-творчих цінностей забезпечить загальну мобілізацію всіх систем особистості, а здатність до засвоєння культурних норм дасть змогу збільшити силу її адаптивних потенціалів.

Література

1. Балл Г.А. Психология в радиогуманистической перспективе: Избранные работы. – К: Изд-во “Основа”, 2006. – 408 с.
2. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. – М.: Изд-во “Правда”, 1989. – 607 с.
3. Будинайте Г.Л., Корнилова Т.В. Личностные ценности и личностные предпочтения субъекта // Вопр. психологии. – 1993. – №5. – С. 99 – 105.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
5. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості.: – К.: Видавництво ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
6. Миславский Ю.А. Саморегуляция и творческая активность личности // Вопросы психологии. – 1988. – №3 – С. 71 – 78.
7. Пономарев Я.А. Основные звенья психологического механизма творчества // Интуиция, логика, творчество. – М.: Наука, 1987. – С. 5 – 23.
8. Чудновский В.Э., Юркевич В.С. Одаренность: дар или испытание. – М.: Знание, 1990. – 80 с.

Яковицкая Людмила. Изучение психологических составляющих потребности в самореализации как личностного качества студенческой молодежи. Выявление и формирование творческих личностей является неотложной потребностью и задачей современности, потому что человек, стремящийся к самореализации, влияет не только на окружающих и ситуацию, но и на общество в целом. Именно поэтому в статье показана роль психологических феноменов, положительно влияющих на становление и развитие потребности в самореализации у студентов как важной составляющей “роста личности”. Также статистически доказано отсутствие взаимосвязи личностной направленности студентов и смыслового наполнения их профессионально-ценностных ориентиров, что можно объяснить личностной

неопределенностью исследуемых относительно сложной категории “профессиональная культура”.

Ключевые слова: студенческая молодежь, самореализация, личностный рост, система ценностей.

Yakovytska Lyudmyla. Study of psychological constituents of requirement in self-realization as personality quality of student youth. In the article the problem of revealing and forming of creative personalities is analyzed and the role of psychological phenomena which positively influence forming and development of students' self-realization is shown. As well interrelation of personality students' orientation with the content of their professional-valuable orientations are revealed. In the article the absence of interrelation of personality students' orientation and the content of their professional-valuable orientations is statistically grounded.

Key words: student youth, self-realization, personality growth, system of values.